

Türkiye’de Basımcılık ve Yayıncılığın Bilgi Hizmetlerine Etkisi: Tarihsel Araştırma

The Effect of Printing and Publishing on Information Services in Turkey: A Historical Survey

H. İnci ÖNAL*

Öz

Bu çalışma, 1729’dan 1928’e ve sonunda 21. yüzyıla değin toplumsal yapıda kütüphane hizmetlerinin gelişimini vurgulayarak Türkiye’nin basım ve yayıncılık tarihini araştırmaktadır. Arap alfabesinden Latin alfabesine değişim (1 Kasım 1928) tanımlanmış, ardından bu süre boyunca yeni fikirlerin yayılmasına temel dayanak olan konular ayrıntılı olarak tartışılmıştır. Bu kapsamda, herkesin kolaylıkla yararlanabileceği basım ve yayıncılık çalışmaları, okuma kursları, eğitim ortamları, bilgi merkezleri olarak kütüphaneler bilginin yayılmasında önemli kanallar olmuştur. Araştırmanın sonucunda; yayıncıların, kütüphanecilerin, eğitimcilerin ve kullanıcıların tarih boyunca gelişimlerini etkileyen henüz çözümlenmemiş sorunları ortaya çıkarılmıştır. Yapılan çalışma temel alınarak sorunların çözümü için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar sözcükler: Basımcılık-Tarihçe, Yayıncılık çalışmaları-Türkiye, Türk Harf Devrimi, Kütüphanecilik-Türkiye, Toplumsal gelişme-Türkiye.

Abstract

The study aims at presenting a survey of history of printing and publishing until present-day developments in Turkey, firstly within the period of 1729 up till November the 1st 1928, whereby the Arabic alphabet was in use, and afterwards investigating the era within at the start of which the Latin alphabet was adopted. Special emphasis was attributed to the development of library services. The Latin alphabet era was examined in greater detail with reference to the new ideas leading to create channels of information diffusion, such as printing and publishing activities, reading and writing courses for the public, facilities of further education and use of libraries as information centres. Conclusively, problems of publishers, librarians and educators were presented in view of an historical perspective. Basing upon the arguments stemming from the historical

* Doç. Dr.; Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi-Belge Yönetimi Bölümü Beytepe 06800 Ankara (onal@hacettepe.edu.tr).

investigation, suggestions for the solutions of those problems were also forwarded.

Keywords: *Printing-history, Publishing activities-Turkey, Turkish Alphabet reform, Librarianship-Turkey, Social development-Turkey.*

Giriş

Yazı sayesinde düşünce, söz ve bilgi kaydedilebilen biçim kazanmış, bir kişiden diğerlerine ulaştırılma olanağına kavuşmuştur. Yazı ve resim birlikte kullanılarak düşüncenin ölümsüzlük kazanması sağlanmıştır. Bilginin başta kâğıt olmak üzere belli malzemelere kaydedilmesi sahip olunanların unutulmasına ve kaybolmasına büyük ölçüde engel olmuştur. Elyazması eserler hazırlanarak, bilgiyle birlikte resimleme ve çeşitli kitapçılık sanatları birbirleriyle bütünleştirilmiştir. İçerik kadar fiziksel niteliklerin de büyük önem kazanmasıyla, sanatsal değerlere sahip yazma eserler üretilmiştir. Matbaanın icadıyla bilginin ve yazılı düşüncelerin çok sayıda çoğaltılması için yeni olanaklar ortaya çıkmıştır. Ülkelerin basım ve yayıncılık geçmişleri, çalışmaları ve gelecekleri sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik ve teknik alanlardaki tüm gelişme ve değişimlerden etkilenmiştir. Bu çağlarda ilk Türk basımevi Osmanlı Devleti'ne 275 yıllık gecikmeyle girebilmiştir. Uzun yıllar boyunca çeşitli alanlardaki üstünlüklerini Batı ülkelerine kabul ettiren Osmanlılar, Batı'nın büyük buluşu olan matbaayı uygulamakta ve benimsemekte geç kalmışlardır. Avrupa'da hızla yayılıp gelişen basımcılık bizde ağır adımlarla ilerlemiştir. Teknolojiye karşı tutumdan dini inanışlara, ekonomik sorunlardan siyasal bunalımlara, basımcılığa duyulan ilgisizlikten ders kitabı dışında kalan edebi eserlerin basılmasına önem verilmemesine, okuryazarlık oranının düşüklüğünden okuma alışkanlığının bulunmayışına, geleneksel tutumlardan gelecek kaygısına değin birçok sorun basım ve yayıncılık etkinliklerini engellemiştir.

Araştırma ve Uygulama

Bu çalışmada, Türkiye'de basımcılık ve yayıncılığın bilgi hizmetlerine etkisi incelenirken olayların geçmişle olan ilişkisi temel alınıp tarihsel bir araştırma yapılmıştır. Toplumsal değişimin hızla yaşandığı günümüzde olayların gözlenmesi ve yaşanması mevcut durumu yeterince açıklayamadığından, geçmiş zaman içindeki gelişimin incelenmesi, bir başka deyişle bilimsel yöntemin geçmiş olayların analizine ve betimlenmesine uygulanması zorunlu olmaktadır (Barker, 1996, s. 142). Kaptan (1998, ss. 55–56) geçmişin incelenirken tarihsel araştırmanın "ne idi?" sorusuna cevap aramaya yönelik olduğunu belirterek, temel sorunun cevaplanmasıyla bugünü anlamının ve geleceği tahmin edebilmenin mümkün olabileceğini ifade etmektedir. Bir olayı

tarihi yönden incelemek, bir tarihi oluşu belirtilen alanla ilişkisi yönünden ele alıp araştırmak ve sorunların çözümüne esas olacak kanıtları geçmiş zaman içinde aramak mümkündür. Böyle bir çalışmada “tarihi yöntem” uygulanırken, yapılan araştırmaya da “tarihsel araştırma” adı verilmektedir. Tarihsel araştırma yapılırken resmi kaynaklar, raporlar, kurumlara ait kayıtlar, kuruluşlarla ilgili belgeler, hatıralar, biyografiler, bibliyografyalar, kataloglar ve ilgili olabilecek her türlü yayınlar incelenmekte ve yorumlanmaktadır (Kaptan, 1998, ss. 57–60).

Gerçekleştirdiğimiz çalışmada, yukarıda sayılan ve araştırma için gerektiği düşünülen bütün kaynaklar kullanılmıştır. Konu sınırlandırılarak çalışmamızı ilgilendirmeyen ayrıntılardan kaçınılmıştır. Geçmiş ve günümüzü olduğu gibi yansıtarak bilgi hizmetlerinin geleceğine yönelik değerlendirmelere katkıda bulunmak istenmiştir. Araştırmayla ilgili önemli bilgi ve yayınların çoğuna Ankara’da Milli Kütüphane’den erişilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde Milli Kütüphane Başkanlığı (2004; 1998; 1995; 1994; 1992; 1990a; 1990b; 1964; 1963; 1956) tarafından hazırlanan kayıtları ve bibliyografik künyeleri içeren kataloglar konuyla ilgili kaynaklar hakkında bilgi edinmemizi sağlayan temel eserler olmuştur. Yazmaları ve ilk basılan eserleri bulunduran kütüphaneler üzerine başta kataloglar olmak üzere çeşitli çalışmalar incelenmiştir. Ergin (1937a; 1937b, 1937c)’in çalışmaları ve Karatay (1966; 1962; 1961a; 1961b; 1953; 1949)’ın hazırladığı kataloglar belirli bir döneme ilişkin yayınlara yönelik bilgi edinilmesini kolaylaştırmıştır.

“Harf Devriminin etkilerini” değerlendirebilmek için Türk Kütüphaneciler Derneği’yle birlikte Üniversite ve Araştırma Kütüphanecileri Derneği’nin erişebildiğimiz bütün yayınları ve dergileri (Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, 1952–1986; Türk Kütüphaneciliği, 1987-; Bilgi Dünyası, 2000-) incelenerek konumuzla ilgili tarihler, haberler ve olaylar saptanmıştır. Mesleki kaynaklarımız olabildiğince okunmuştur. Araştırmalarımızda adı geçen kurum ve kuruluşlara ait belgeler web ortamından sağlanan bilgilerle bütünleştirilmiş ve güncelleştirilmiştir. Kaynak araştırmalarımız çok geniş kapsamlı olmakla birlikte, incelediğimiz kaynakların ancak bir kısmı bu makalede kullanılmıştır. Araştırmalarımız konunun genişliğinin ve öneminin anlaşılması gereğini bir kez daha ortaya koymuştur.

Dünyada basımcılık ve yayıncılığın yüzyıllara yayılan uzun tarihi boyunca oluşan büyük bilgi birikimi incelenmeye çalışılmıştır. Çeşitli kaynakları incelememize rağmen, birincil ve ikincil kaynaklara dayanarak hazırlanan Burke (2001)’nin “Bilginin Toplumsal Tarihi” adlı kitabı, matbaanın icadından başlayarak bilginin örgütlenme biçimlerinde görülen değişiklikleri incelemesi nedeniyle araştırmamızı yönlendirmiştir. Bu kitap yardımıyla matbaanın icadı ile “bilginin” önem kazanması, toplanması, bilgi kaynağı olarak biçimlenmesi

ve yayılması konuları izlenmiştir. Özellikle kütüphane türlerinin ve bilgi merkezlerinin biçimlenmesi gerçekleşirken yaşanan şartların okuma, araştırma, basımcılık ve yayıncılık konularıyla bütünleşen olumlu etkileşimi saptanmıştır.

Gutenberg Matbaası'nın 1453'de kurulmasının ardından Avrupa ülkelerine hızla yayılması ve Mütferrika Matbaası'nın 1729'da kurulduğu halde Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun süre yaygınlık kazanamaması araştırmacıların ilgisini çeken önemli konulara dayanak teşkil etmiştir. Mesleki literatürümüzde bu konuları ele alanlar arasında Baysal (1991), Binark (1980), Derman (1980), Ersoy (1980; 1959), Ertuğ (1980), Kağıtçı (1980), Kuran (1980), Nuhoğlu (1980) ve Ünver (1980) bulunmaktadır. Baysal (1968) yaptığı çalışmada 1729–1875 yılları arasında etkinlik gösteren basımevleriyle birlikte buralarda basılan kitap sayılarını saptamış, bu kitapların konu analizlerini yapmış ve 146 yıllık bir dönemin yayın hayatını incelemiştir. Gündoğdu (1982) basımcılık tarihimizin 1875–1928 yıllarına ait olarak Ebuzziya Tefik tarafından hazırlanan resimli baskıların özelliklerini, tekniklerini ve bu yayınların Türk kütüphaneciliğine katkılarını incelemiştir. Çakın (2004) basımcılığın Avrupa'da yol açtığı değişim ve gelişmeleri açıkladıktan sonra ilk Türk matbaasının 275 yıllık gecikmeyle kurulmasının düşündürdüklerini, etkilerini ve gelecek için yapılması gerekenleri tartışmıştır. Yurdadoğ (1997)'un geçmişimiz ve geleceğimiz için yaptığı saptamalar araştırmamıza yol göstermiştir. Bütün bu çalışmalarla önemli noktaları ifade etme başarısı gösterilmiş, yeni araştırma konuları açığa çıkarılmıştır.

Dünya'daki gelişmeler ışığında ve birbirinden değerli araştırma konuları arasından, bu çalışma Türkiye'de basımcılık ve yayıncılığın, bilgi hizmetlerine etkilerini incelemeyi amaçlamış olup, ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'ndan bu yana basım ve yayıncılık tarihini genel hatlarıyla ele almıştır. Konuyla ilgili temel dönüm noktası olarak "Harf Devrimi" kabul edilmiştir. Harf Devriminin gerçekleşmesini sağlayan ortam tanımlanarak gelişmelerin kütüphanelerle birlikte, basım ve yayıncılık alanlarına etkileri saptanmış, günümüzde halen yaşanmakta olan sorunlar açıklanmıştır. Hedefimiz, tarihsel geçmişi yansıtarak kitap, kütüphane, basım ve yayıncılık alanlarındaki sorunları ortaya çıkarmanın yanı sıra, toplumsal gelişim için çözüme yönelik önerilerde bulunmak ve yeni araştırmalar yapılması gereğine dikkat çekmeye çalışmak da olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Basımcılık ve Yayıncılık Tarihine Bakış

Birçok Avrupa ülkesinde basımcılık ve yayıncılık alanlarında gelişmeler yaşanırken Osmanlı İmparatorluğu'nda matbaanın kurulmaması dikkat çek-

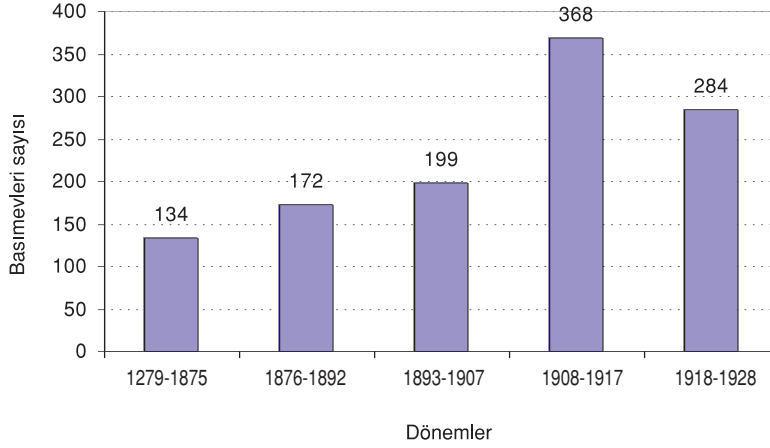
mektedir. Müteferrika Matbaası’na değin Müslüman olmayan azınlıklar tarafından Osmanlı topraklarında 37 matbaa kurulmasına rağmen 275 yıl boyunca devlet tarafından matbaa için resmi ve yaygın biçimde destek sağlanmamıştır (Baysal, 1991, s. 70). Osmanlı İmparatorluğu döneminde ilk kitabın basımı 1729’da İbrahim Müteferrika tarafından gerçekleştirilerek 14 yıl içinde toplam 23 cilt tutan 17 eser basılmıştır. Bunların 11 tanesi tarih, 3 tanesi dil, 3 tanesi coğrafya, fen, askerlik gibi konular üzerinedir. Watson (1968) bu eserlerin toplam baskı adedini 13,200 olarak belirtmektedir. Kitapların çoğu 1200 veya 1000 adet basılırken, 500 adet basılanlar da olmuştur. Önemli noktalardan biri fiyat sorunudur. İlk basılan eser olan Vankulu Sözlüğü’ne 35 kuruş fiyat konmuştur. Tahminlere göre 35 kuruşun o zamanki altın rayici 10 altına karşılıktır. 1768’den sonra altına göre hesaplandığında kitap fiyatları daha da yükselmiştir (Watson, 1968, s. 438). İkinci basımevi 1795’de kurulmuştur. İlkinden 66 yıl sonra çalışmaya başlayan Darüt-tıbaa veya Mühendishâne Matbaası adı verilen ikinci basımevi Devlet Basımevi olarak da hizmet vermiştir.

1729–1839 yılları arasında yayınlanan basma kitapların sayısı 417 olarak saptanmıştır. 1729–1928 yılları arasında yayınlanan Arap harfli Türkçe basma eserlerin sayısı Milli Kütüphane kayıtlarına göre 30,839’u bulmaktadır (Milli Kütüphane, 1956, s. 1). Bu sayıya çift olan kitaplar ve bir eserin çeşitli ciltleri bağımsız birer kitap olarak dâhil edilmiştir. Alpay (1976, s. 47, 84) çeşitli kütüphane kataloglarını, özellikle İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul Belediye Kütüphanesi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi ve Ankara Milli Kütüphane kayıtlarını içeren çalışmalarıyla 27,407 kitap künyesine erişmiştir. 2005 yılında Ankara Milli Kütüphane kayıtlarına göre yaptığımız araştırmalar bizi yaklaşık aynı sayıya ulaştırmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde, 1729–1928 yılları arasında dönemlere göre, basımevleri sayısı Şekil 1’de gösterilmektedir. 1729–1917 yıllarını kapsayan dönemlerde basımevleri sayısı artış gösterirken, 1918–1928 yıllarında basımevleri sayısında düşüş yaşanmaktadır. Basımevi ve yayınlardaki artış 1875 yılından itibaren hız kazanmıştır. Artışın sebepleri batılılaşma hareketlerinin gittikçe yoğunluk kazanmasından, kitap ticaretinin başlamasından, basımevlerinin kâr getiren işletmeler haline gelmesinden, okul sayılarının ve buna bağlı olarak okuryazarlığın yükselişinden kaynaklanmıştır (Unat, 1964, ss. 129-132; Ergin, 1937b). Bu dönemlerde toplam 3534 çeviri kitap hazırlanırken; 1918 yılına değin Fransızca’dan, daha sonra İngilizce’den çeviri kitapların sayısı artmıştır (Buğra, 1967, ss. 107–116). 2005 yılında Ankara Milli Kütüphane’de yaptığımız araştırmalara göre 1729–1928 yılları arasında yayınlanan Arap harfli Türkçe basma eserlerde genellikle yazma geleneğinin sürdürüldüğü, iç kapak hazırlama alışkanlığının

yaygınlık kazanmadığı, 1870'den sonra iç kapak düzenine uyulmaya başlandığı ve yaklaşık %5'inin resimli olduğu saptanmıştır.

Şekil 1: 1729–1928 Yılları Arasında Dönemlere Göre Basımevleri Sayısı

Matbaanın geç gelmesini ve ilk yıllarda önemli bir gelişme kaydetmemesini etkileyen nedenlerden biri de toplumda okuma alışkanlığının olmamasıdır. 1880'li yıllardan itibaren kişiler devlet işleri, yurtseverlik, askerlik başarıları ve popüler fen konularını tercih ederek okumaya yönelik ilgi ve tercih oluşturmaya başlamışlardır. İşte bu dönemde ilk kez hoş vakit geçirme, merakları giderme ve eğlenceli şeyler okuma alışkanlığı ortaya çıkmıştır (Berkes, 2004). Asıl önemli olan, halkın sadece padişah buyruğuyla birlikte hafız, vaiz ve hoca yönlendirmesiyle hareket ettiği zamanda, aynı toplumun kitap okuma yoluyla kendi istekleri çerçevesinde din ve siyaset dışı çekici ve eğlendirici konulara da ilgi göstermeye yönelik ilk adımları atmasıdır. O zamana dek "okuma", yönlendirilerek istenileni, özellikle de din kitaplarını okumak anlamını taşımasına rağmen, artık kişisel ilgiler doğrultusunda seçilen çeşitli yayınların okunması anlamını da içermektedir.

Sansür yayıncılık üzerinde daima etkili olmuş, İstanbul dışında özellikle İzmir, Edirne ve Bursa'da sansürden çekinerek gözden uzak yerlerde yeni basımevlerinin kurulması yayıncılık faaliyetlerinin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Gerek sansürün, gerekse ekonomik zorlukların yarattığı engeller sürdüğünden devlet kuruluşu olan Darü't-tıbaa veya Mühendishâne Matbaası adıyla kurulan basımevi bile 1901'de kapatılmıştır. 1908'de yeniden açılarak 1928'de Harf Devriminin sağladığı destekle 1938 yılına değin en çok kitap basan basımevi olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet izniyle 1729'dan itibaren kitap basımının gerçekleşmesi, yazma kitap geleneğini sarsmasına rağmen kütüphaneleri hemen etkilememiştir. Basma kitapların yaygınlık kazanması 18. yüzyılın sonlarını bulmakla birlikte 1876 yılına kadar basılan kitap sayısı ancak 3074 olmuştur. 19. yüzyılın sonuna kadar kurulan 350 kütüphanede genellikle yazma eserlerin bulunduğu saptanmıştır (Emsen, 1960, ss. 17-35). Kütüphanelerin büyük birçoğunluğu vakıf yoluyla kurulan kütüphaneler veya sonradan vakıflara bağışlanmış şahıs kütüphaneleridir.

Geleneksel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan kütüphanelerde "hizmet" ögesi en önemli nesnel ölçüt olarak öne çıktığından, başlıca kütüphane türleri eğitim gereklerine (cami, medrese, okullarda), toplumsal amaçlara (imaret, hastane, vakıflarda), belli bir çevreye (tekke, dergâh, zaviyelerde) veya kişisel amaçlara (saray, konak, özel konutlarda) uygun olarak hizmet verilecek kitleye yönelik özelliklerde biçimlenmiştir (Soysal, 1998, ss. 18-19). Toplumsal dayanışmanın en etkin biçimde gerçekleştiği yerler olarak vakıf kurumlarında istekler, gereksinimler, yardımlar ve kişisel girişimler çerçevesinde kütüphane kurulması geleneği yaygınlık kazanmıştır. Bu bağlamda "vakf" başlıca kuruluş yöntemi, "vakfiye" kuruluşun nasıl gerçekleştirileceğini saptayan belge, "vakıf kurumu" Cumhuriyet öncesi dönemde "Türk Kütüphaneciliği'nin" başlıca dayanağı olmuştur. Ekonomik gücün yüksek olduğu dönemlerde vakıf yoluyla kurulan kütüphanelerin sayısı artarak yazma ve basma eserlere sahip çeşitli bilgi kaynaklarından oluşan koleksiyonlarla hizmetler verilmiştir. Devlet, vakıf olanaklarının kötüye kullanılmasını önlemek, vakıf kurullarınca kütüphanenin yönetilmesini sağlamak ve çalışmaların devamlılığını sürdürmek üzere denetlemeler yapmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında devletin ekonomik durumunun zayıflaması vakıf yoluyla kütüphane kuracakların azalmasına, bilgi kaynaklarının yeterince sağlanamamasına ve çeşitlenen bilgi kaynaklarının denetlenememesine yol açmıştır. Bu dönemlerde batılılaşma hareketleriyle aydınların daha çok kişiyi okuryazar yapmaya, eğitim yoluyla siyasal iktidarı elde tutmaya, yeni okullar açmaya, çeviri eserler hazırlamaya, basımevleri kurmaya, kurulan basımevlerini yaymaya, güçlü bir yayın hayatı sürdürmeye yönelik istekleri artmıştır. 19. yüzyılın sonlarında bulunulan şartlarla, var olan istek ve gereksinimler birbirleriyle çelişmiştir. Geçmişe ve geleceğe yönelik bilgi gereksinimlerini karşılayacak kütüphane örgütünün geliştirilememesi eksiklik olarak hissedilmiştir. Aydınlar tarafından kütüphane hizmetleri devletin kamu görevi olarak görülmeye başlamasının ardından kütüphanelerin yönetim ve denetimi devletin görevleri arasına girmiştir. (Erünsal, 1991; Soysal, 1998, ss. 20-25; Soysal, 1973, ss. 23-49).

Münif Paşa'nın sağladığı desteklerle, 1884 yılından itibaren kütüphane defterlerinin ve kataloglarının basımı "İstanbul Kütüphaneleri Basma Fihristleri" ile başlamış, 12 sene içinde 40 ciltte 69 kütüphanenin kataloğu basılmıştır (Ergin, 1937c, s. 425). Bu kataloglarda 21 kitabı olan kütüphane bulunduğu gibi 8000'den fazla kitabı bulunan kütüphaneler de vardır. Bazı kütüphanelerin kataloğu hazırlandığı halde basılamamıştır (Ergin, 1937c, s. 427).

Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'da bir "Milli Kütüphane" kurma isteğiyle birlikte, kitapları koruyarak kullanıma sunma görevlerini resmen yüklenmesi 1884 tarihinde "Kütüphane-i Umumi-i Osmani" adıyla bir kütüphane kurulmasını sağlamıştır. Bu kütüphane 1934 yılında çıkartılan 2527 sayılı "Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu" yoluyla derleme kütüphanesi olarak koleksiyonunu geliştirmiştir. Türkiye'nin devlet tarafından kurulan ilk kütüphanesi niteliğini taşıyarak 1962'de "Beyazıt Devlet Kütüphanesi" adıyla yeniden teşkilâtlandırılmıştır (İstanbul Valiliği, 2003).

1876–1920 tarihlerinde vakıf yoluyla kütüphane kurma geleneği zayıflayarak yerini aydınların ve halkın desteğiyle kurulan "umumi kütüphanelere" bırakmıştır. Basın–yayın faaliyetlerinin artması ve bilgi kaynaklarının çeşitlenmesi yeni alanlarda bilgi gereksinimleri duyulmasına ve bu gereksinimlerin karşılanması için çaba gösterilmesine yol açmıştır (Berkes, 2004, ss. 125–135). Ayrıca; devlet, elinde bulunan yayınları kütüphanelere satmak isteyenlerin kitaplarını satın alarak kütüphanelere kazandırmıştır. Belirtilen bu duruma örnek olarak, asıl adı "Abd al – Wahhab" olan Bağdatlı Vehbi Efendi'nin ekonomik nedenlerle zor durumda kalarak 1920 yılında 1639'u yazma ve 601'i basma olmak üzere toplam 2240 eseri Evkaf Nezaret'i'ne satmasıyla Bağdatlı Vehbi Efendi Kütüphanesinin kurulması verilebilir. Adı geçen kütüphanenin, İstanbul'da bulunan Süleymaniye Kütüphanesi bünyesinde vakıf yoluyla kurulan 81 kütüphaneden biri olarak toplu kataloğu hazırlanmıştır (Bayraktar, 1984, ss. i–v).

Ankara'daki Milli Kütüphane'de 2005 yılında yaptığımız araştırmalara göre 1729–1928 yıllarına ait Arap harfli Türkçe eserler Türkiye çapında 157 değişik kütüphanede bulunmaktadır. Milli Kütüphane Başkanlığı (2004; 1998; 1995; 1994; 1992; 1990a; 1990b) söz konusu edilen Arap harfli Türkçe eserlerin kitap biçiminde hazırlanarak Osmanlı sınırları içinde basıldığını bildirmektedir. "Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu; Arap Harfli Türkçe Eserler (1729–1928)" yardımıyla ancak günümüz Türkiye sınırları içinde bulunan eserlere erişim sağlanabilmektedir.

Araştırmalarımız sırasında kütüphanelerde, arşivlerde, müzelerde, kişilerde ve çeşitli kurumlarda bulunan yazma ve basma eserlerin kataloglanması ve sınıflaması yapılarak basıldığı saptanmıştır. Muallim M. Cevdet

İnançalp çalışmalarını raporlarla ifade ettiği gibi Osmanlı İmparatorluğu içinde ve dışında toplam 66 kütüphanede bulunan “Şark Eserleri Fihristleri”nin ortaya çıkarılmasını ve tanıtılmasını sağlayacak çalışmalar yaptığını bildirmiştir. Muallim M. Cevdet İnançalp (1883–1935)’in vefat etmesiyle bu eserler üzerine çalışan Ergin (1937c, ss. 369–480) katalogların tanıtımları ve kullanımları hakkındaki bilgileri basılı hale getirmiştir. Kütüphanelere ilişkin toplu katalogların ilk örnekleri olarak “Hamidiye Katalogları” (Ergin, 1937c, ss. 413–420), Mizancı Murad Bey (1958)’in Maârif Vekaleti’nin 25. Cülus yılı sebebiyle yayınlanan “25 Yıllık Neşriyâtın Toplu Kataloğu”, Karatay (1966; 1962; 1961a; 1961b; 1953; 1949)’ın Arapça, Farsça ve Türkçe eserlere ilişkin katalogları verilebilir.

Harf Devriminin Gerçekleşmesi

Osmanlı toplumuna yararlı olacak yeniliklerin alınması fikri 18. yüzyılda açıkça kendini belli edecek şekilde başlayarak Avrupa’ya yönelik ilgilerin yoğunlaşması, çeşitli incelemelerin yapılması, gelişmelerin izlenmesi ve yeniliklerin getirilmesi Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla devam etmiştir (Sefercioğlu, 1981; Yurdadoğ, 1965, s. 86). Batılılaşma hareketleri olarak kabul edilen gelişmeler öncelikle askerlikle ilgili konularda gerçekleşmiş, toplumsal alanlara doğru 19. yüzyılda yayılmaya başlamıştır. Alfabeyle yöneltilen eleştiriler de Tanzimat Döneminde ortaya çıkmıştır. II. Abdülhamit devrinde Maarif Nazırlığı yapan Münif Paşa 1860 yılında Cemiyet-i İlmîyye-i Osmaniye adlı dernek kurarak Mecmua-i Fünun adlı dergi çıkartmış, Dernek bünyesinde kütüphane düzenlemiştir. Burada yapılan çalışmalarla Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde bilginin yayılması ve topluma mal edilmesi yolunda çaba gösterilmiştir. Alfabeden şikâyetler ilk defa bu Dernek kapsamındaki çalışmalarla dile getirilmiştir. 1863’de Azerbaycan uyruklu yazar ve çevirmen Mirza Fethali Ahundzade’nin önerileri, 1876’da Kanun-u Esasi’nin hazırlanmasına sebep olan yoğun milliyetçilik çalışmaları, gazete ve dergilerde yapılan tartışmalar eldeki alfabeyle düzeltmek, okumayı ve yazmayı kolaylaştırmak için birbirinden değişik öneriler getirmiş, ancak çözüm yolu bulunamamıştır. II. Meşrutiyet devrine kadar alfabeyle değiştirme ve yenileme daha çok dil sorunları içinde tartışılmıştır. 1884–1908 yılları arasında ekonomik ve siyasi bunalımlar yaşanmakla birlikte; yalnız doğuda gerçekleşen bilimsel çalışmalar değil, batıda gerçekleşenler de öğrenilmek istenmiştir. Medreselerin yanı sıra yeni okulların açılması, okuryazar sayısının artışı, kitap basımının yükselmesi, başta Kütüphane-i Osmaniye olmak üzere çeşitli kütüphanelerin kurulması ve bibliyografya hazırlama çalışmalarının gerçekleşmesi başlıca önemli gelişmeler arasında yer almıştır (Alpay, 1976, ss. 2–6; Cunbur, 1964, ss. 695–698).

Arap harflerinin Türk diline yatkın olmayışı, basım ve yayın işlerinde güçlük çıkarması sorunlarını gündeme taşıyan Şemsettin Sami, Arap harflerinin yerine Latin harflerinin kullanılmasının gereğini savunmuştur (Adıvar, 1954, s. 2). II. Meşrutiyetten sonra Latin alfabesinin kullanımını destekleyenlerin sayısı artmış ve 1928'de Harf Devrimi yapıncaya değin git-tikçe güçlenen bir topluluk yaratılmıştır. Şeyhülislamın Latin harflerini onayla-mayan fetvasına rağmen, 1911 yılında İzmir Milli Kütüphanesi adıyla bir kütüphane kurularak halkı okumaya teşvik eden çalışmaların yoğunlaştırılması, Latin harflerinin düşünülmesine önemli bir destek olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya savaşına girmek zorunda bırakılması ülke çapında milli mücadeleyi başlatmıştır. Savaş sonucunda büyük bir zafer kazanılması, yönetimin değişerek Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını ve yeni kültür devrimleriyle milli mücadelenin toplumsal gelişmeyi sağlayacak biçimde sürdürülmesini sağlamıştır.

26 Şubat–6 Mart 1926 tarihinde 10 günlük "I. Türkologlar Kongresi" toplanmıştır. Çeşitli konularla birlikte alfabe değiştirmenin beraberinde eğitim, öğretim, araştırma, basımevi kurma, yayıncılık faaliyetlerini düzenleme, kaynak eser hazırlama ve yayma gibi önemli görevleri gündeme getireceği ifade edilmiştir.

1928'de Harf Devrimi yapıncaya kadar ortaya çıkan düşünceler üç alan-da toplanmıştır:

1. Türk toplumunun geçmişiyle bağlantısının kopartılacağı düşünülerek alfabe değiştirilmesine ve Latin harflerine karşı olanlar;
2. Türk diline uyumlu alfabeyle devrimlerin halka kolaylıkla ulaştırılacağını düşünerek Latin harflerinin hemen kabul edilmesini isteyenler;
3. Her iki görüşün sakıncalarını ortadan kaldırmak düşüncesiyle kul-lanılmakta olan Arap harflerinin ve kullanılması düşünülen Latin harflerinin birlikte uygulanmasını önerenlerdir.

1927 yılının sonlarıyla 1928 yılının başlarında Latin harflerinin Türkçe'ye nasıl uygulanacağı konusundaki tartışmalar yoğunlaşmıştır. 1 Kasım 1928'de "Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkında kanun" Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nin onayını alarak 3 Kasım 1928'de 1030 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. Hız kazanarak devam eden tartışma konuları temel olarak iki aşamada toplanmaktadır. Birinci aşama 1923'den 1928'e değin Harf Devriminin yapılmasını ve harf ile imlâ sorunlarının çözümlenmesini; ikinci aşama dilde sadeleşmenin gerçekleşmesini içermektedir (Akşin ve diğerleri, 2002, ss. 435-436).

1928–1938 yıllarında Latin harfli kitapların sayısı 16,063 bu kitapların hazırlandığı basımevi sayısı 556 olmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti, 1939). Bu dönemde Latin harfli Türkçe eserlerin basımı hızlı bir artış göstererek resmi yayınların, alfabe ve okuma kitaplarının basımına önemli derecede ağırlık verilmiştir. Önceki basımevlerine ek olarak Türkiye çapında yaygınlık kazanan basımevleri Ankara, İzmir, Bursa ve Adana'da yoğunluk kazanmıştır.

Harf Devriminin Etkileri

Cumhuriyetle birlikte gerçekleşen en önemli kültür devrimlerinden biri yazı ve dilde yapılmıştır. Harf Devrimi beraberinde örgün ve yaygın eğitim seferberliğini getirmiş, bütün vatandaşları okuryazar yapma amacını taşımıştır. Bu makalenin “araştırma ve uygulama” bölümünde ifade edildiği gibi, çalışmalarımız boyunca yararlandığımız kaynaklar, edindiğimiz bilgiler, paylaştığımız tecrübeler, kullandığımız resmi belgeler ve yaptığımız açıklamalar doğrultusunda Harf Devriminin bilgi hizmetlerine, basım ve yayıncılık alanlarına etkileri ana çizgileriyle aşağıdaki noktalarda toplanmaktadır:

- Harf Devrimi yazının soldan sağa doğru yazılmasını ve okunmasını sağlamıştır. Kitapların da buna paralel olarak açılma yönü değişmiş, iç kapak oluşturulmuş, bibliyografik künye için gerekli bilgiler dışında bilgi koyma geleneği terkedilmiştir.
- Yaygın eğitimi gerçekleştirmek üzere 1928'de millet mekteplerinin, 1930'da halk odalarının, 1932'de halkevlerinin kurulmasıyla birlikte okuryazarlık eğitimi veren kurumların sayılarının artması okuryazarlığı ülke çapında yaygınlaştırmıştır. Latin alfabesiyle kolaylaşan okuryazarlığın örgün eğitimle sınırlı kalmayıp, yaygın eğitim yoluyla toplumun her kesimine ulaştırılmak istenmesi başarıyı artırmıştır.
- Çağdaş anlamda kütüphanelerin örgütlenmesi Cumhuriyetin ilerleyen yıllarında gerçekleşmiştir. 1911'de Türk Ocakları faaliyete geçerken halka yönelik kütüphane hizmetlerinin verilmesi amaçlanmıştır. 1920 yılında Büyük Millet Meclisi Hükümetinin kurulmasının ardından, Maarif Vekâleti (Milli Eğitim Bakanlığı) içinde Hars Dairesi kurularak kütüphaneler belirtilen bu yapıya dâhil edilmiştir. Belirtilen yapı içinde, ilk olarak 1925 yılında kurulan halkevlerinin görevleri arasında kütüphane hizmetlerinin verilmesi yer almıştır. Halkevleri kütüphaneleri halk kütüphanesi işlevlerini yüklenmişlerdir. 1926 yılında Hars Dairesi kaldırılarak Maarif Vekâleti içinde Kütüphaneler, Müzeler ve Güzel Sanatlar olmak üzere üç ayrı

müdürlük oluşturulmuştur. İlk yaygın kütüphane hizmetleri 1932'den başlayarak, Türk Ocaklarının halkevlerine devredilmesiyle daha da önem kazanmıştır. Halkevlerinin 1951 yılında kapatılmasının ardından örgütsel yapılanma halk kütüphanelerine doğru dönüşmeye başlamıştır. Halka yönelik verilmek istenen sosyal ve kültürel hizmetler özellikle okumayı ve bilgilenmeyi sağlayacak hizmetlerin yaygınlaştırılmasını hedeflemiştir. Yukarıda belirtilen dönemlerde, Maarif Kütüphanesi, Gazi Kütüphanesi, Umumi Kütüphane, Vatan Kütüphanesi, Halk Kitaplığı gibi değişik adlar taşıyan ve Maarif Vekâleti Kütüphaneler Genel Müdürlüğü içinde yer alan kütüphaneler 1960 yılında bu Bakanlık bünyesinde kurulan Kütüphaneler Genel Müdürlüğüne bağlanmış ve halk kütüphaneleri adını almışlardır. Kütüphaneler Genel Müdürlüğü 1971 yılında kurulan Kültür Bakanlığı'na devredilmiş, 1982'den itibaren Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü adını alarak çalışma alanını genişletmiştir. Türkiye'nin idari yapısındaki değişikliklerden etkilenecek Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü "Kültür Bakanlığı" veya "Kültür ve Turizm Bakanlığı" bünyesinde halk kütüphanesi hizmetlerini ülke çapında vermeye devam etmektedir. Gezici kütüphanelerin halk kütüphaneleri içinde örgütlenmesi gerçekleşmiştir.

- İstanbul, İzmir ve Ankara başta olmak üzere ülke çapında hazırlanan yayınların ve kurulan basımevlerinin sayısı büyük artış göstermiştir. Anadolu'da yerel olarak basılan yayınların dağıtımı da sağlanmıştır. Bu durum okuma alışkanlığı kazandırma, devrimlerin etkisini kuvvetlendirme, yayın üretme, yayıncılığı yaygınlaştırma ve kütüphane koleksiyonlarını geliştirme çalışmalarına önemli destekler vermiştir.
- Tevhidi Tedrisat Kanunu, tekke-zaviye ve türbelerin kapatılması ve Harf Devriminin sonuçları birleşince eski kütüphanelerdeki, özellikle vakıflara bağlı kütüphanelerdeki yazmalar başta İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi olmak üzere belli merkezlerde toplanmaya başlanmıştır.
- 1934 yılında çıkarılan Basma Yazı ve Eserleri Derleme Kanunu çerçevesinde Türkiye'de yayınlanan her eserden beş nüsha "devlet nüshası" sayılmaktadır. Bunlar Ankara'daki Milli Kütüphane'ye, Ankara İl Halk Kütüphanesi'ne, İstanbul'daki Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ne, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ne ve İzmir Milli Kütüphanesi'ne gönderilmektedir. 1976'dan itibaren bir adet yayının Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi'ne de gönderilmesine başlanmıştır. Bu kanun yayın hayatını denetim altına almaya

çalışırken, milli bibliyografyaların ve yayın kataloglarının hazırlanmasına temel oluşturmaktadır.

- 1930'lardan itibaren kataloglama ve sınıflama sistemleri Türkçe'ye çevrilerek kullanılmaya başlanmıştır.
- 1930 yıllarının sonlarından itibaren 1960'lara kadar süren canlı yayıncılık döneminde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından İslam Ansiklopedisi, İnönü Ansiklopedisi (daha sonra Türk Ansiklopedisi), Güzel Sanatlar Dergisi, Sanat Ansiklopedisi ve Tercüme Dergisi yayınlanmıştır. Yoğun bir yayın kampanyası başlatılarak 1940'lardan itibaren "Dünya Edebiyatından Tercüme" dizisine önem verilerek 1966 yıllarına değin 1120 eser yayınlanmıştır. Bazı eserlerin çok ciltli olması nedeniyle bu sayı 1947'ye ulaşmıştır. 1966'lardan itibaren bu dizi yerini "1000 Temel Eser" ve "Türk Kültür Eserleri" gibi yeni yayın dizilerine bırakmıştır.
- Tarih-i Osmanî Encümeni'nin devamı olarak, 1931'de "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti" olarak yapılan kurum, 1935'te Türk Tarih Kurumu adını almıştır. Kurum, bir yandan Türk tarihine ilişkin araştırmalar yaparken, diğer yandan uygarlık tarihi ve maddi kültürü meydana çıkartacak arkeolojik araştırmaları desteklemiştir. Bilimsel yayınları, ulusal ve uluslararası kongrelerle birlikte çeşitli düzeylerde yapılan araştırmaları destekleyecek nitelikte "tarih konusunun çeşitli alanlarını kapsayan kütüphanesi"ni kurarak hizmetlerini geliştirmiştir. Kurum, 1983 yılından itibaren Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na bağlı olarak çalışmalarını sürdürmektedir.
- Türk Dil Kurumu, Türk Dili Tetkik Cemiyeti adıyla 1932'de ulusal dili bilimsel yöntemlerle araştırma ve inceleme görevlerini yüklenerek kurulmuştur. 1982'deki Anayasa değişikliğiyle, 1983 yılında Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu çatısına alınmıştır. Türkçe sözlük, yazım kılavuzu, derleme ve tarama sözlükleri başta olmak üzere birçok bilimsel eser yayınlamaya devam etmektedir.
- Türk dili ve tarihine yönelik çalışmaların resmi statüde "Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu" yapısında bütünleştirilmesi devletle kurulan bağların güçlenmesini ve önemli araştırmaların sürdürülmesini sağlamaktadır.
- Söz derleme ve dil bilgisi çalışmalarına devam edilmiş, kitap tarama ve halk bilimi araştırmalarına girilmiştir. Yabancı kaynaklı kelimelerin yazılışı ve okunuşu değiştirilerek Türkçeleştirilmiştir.
- Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk milli kütüphane kurma girişimi Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde gerçekleşmiştir. Cumhuriyet döneminde, Milli Kütüphane'nin 1946 yılında şeklen kurulmasının ardından, bir yıl

sonra Ankara'da bir yapıya kavuşarak çalışmalarına başlamıştır. Türkiye'deki her türlü yayın ile birlikte dünyada Türkiye'yi ilgilendiren bütün eserleri toplayarak araştırmacı ve okuyuculara sunma görevindeki Milli Kütüphane, 1955 yılında Milli Bibliyografya Enstitüsü'nün kurulmasıyla yayınlamakta olduğu ulusal bibliyografyaları sürdürme, konu bibliyografyaları hazırlama, kültür ve sanatla ilgili arşiv çalışmalarını gerçekleştirme görevlerini de yüklenmiştir.

- Düşünce ve sanat yaşamındaki önemli düzenlemelerden biri de 1951 yılında çıkartılan 5846 sayılı "Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu" olmuştur. 1983 yılında 2936 sayılı, 1995 yılında 4110 sayılı, 2001 yılında 4630 sayılı kanunlarla birlikte 2004 ve 2005 yıllarında yapılan bazı ilave değişikliklere uğrayan bu kanun temelde basılı, görsel ve işitsel eserler olmak üzere bütün düşün, sanat ve fikir ürünlerini kapsamıştır. Kişilerin bilgi edinme hakkını kullanmalarına ilişkin esas ve usulleri düzenlemek amacıyla 2003 yılında çıkarılan 25269 sayılı "Bilgi Edinme Hakkı Kanunu" bilgi ve belge kullanımını yasal çerçeve kapsamında yaygınlaştırmıştır.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün temeli 1849 tarihinde kurulan Hazine-i Evrak Müdürlüğü'ne dayanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet yönetiminden aktarılan belgeleri 1927 yılından itibaren Başbakanlık bünyesinde resmi bir yapıda toplanmaya başlamıştır. 1976'daki yönetsel düzenlemelerin ardından 1984'de Başbakanlık teşkilatı kapsamında Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Belirtilen Genel Müdürlük hizmetlerini Cumhuriyet Arşivleri'ne yönelik Ankara'da, Osmanlı Arşivleri'ne yönelik İstanbul'da vermektedir.
- 1933'de İstanbul Üniversitesi'nde gerçekleşen yapısal değişimin ardından ülke çapında üniversitelerle birlikte onların araştırma kütüphanesi niteliğindeki kütüphaneleri de kurulmuştur. Üniversiteler hazırladıkları yayınlarla bilimsel konulara açıklık getirmişler ve yayıncılığa katkıda bulunmuşlardır.
- Eğitim ve öğretimde etkili olabilecek nitelikte hizmet verme isteğiyle 1920–1938 döneminde okul ve çocuk kütüphanelerinin kurulmasının gerekli olduğu düşünülmüş, kısıtlı kaynaklar çerçevesinde, okulların kitaplık veya kütüphane açmaları sağlanmıştır. Türkiye'de ilk çocuk kütüphanesi 1925 yılında Türk Ocakları tarafından Akhisar'da kurulmuştur. Bunu 1937 yılında Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından İstanbul'da, 1955'de modern anlamdaki ilk çocuk kütüphanesi olarak Ankara'da hizmete girenler izlemiş, zamanla Türkiye çapında yaygınlaşmıştır.

- 1960’lardan itibaren il ve ilçelerde açılan halk kütüphaneleri gezici kütüphanelerle birlikte ülke çapında hizmet vermeye başlamışlardır.
- Kütüphanelerde Arap (veya eski) harfli basma eserler ve Latin (veya yeni) harfli basma eserler gruplaması yapılmıştır. Arap harfli basmaların sayısı aynı kalmış, Latin harfli basma eserler hızla çoğalarak ülke çapında yayılmıştır.
- Arap harfli yazma ve basma eserlerle birlikte Latin harfli yayınlara yönelik katalogların ve bibliyografyaların hazırlanmasıyla bütün yayınları bilinmezlikten kurtarıp, herkesin yararlanmasına sunacak temel girişimler başlatılmıştır.
- Kütüphanecilik alanında mesleki personelin yetiştirilmesinin gereği 1923–1938 döneminde yerli ve yabancı uzmanların önerileriyle dile getirilmiştir. Bu dönem içerisinde belirli bir eğitim kurumunun açılması mümkün olmasa da somut çalışmalar kurslarla başlamıştır. 1925 yılında Paris’e eğitim için gönderilen Fehmi Ethem Karatay yurda dönüşünde ilk kütüphanecilik kursunu düzenlemiştir. 1954 yılında Ankara Üniversitesi’nde başlayan üniversite düzeyinde eğitim, İstanbul, Hacettepe, Marmara, Atatürk ve Başkent Üniversitelerinde kütüphanecilik bölümlerin açılmasıyla gelişmiştir. Bölümlerin adı 2002 yılından itibaren “Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü” olarak değiştirilmiş, uygulanan öğretim programlarının önemli mesleki ilerlemeleri içerecek biçimde geliştirilmesi hedeflenmiştir.
- Okuryazar sayısının artması basım ve yayıncılık hayatını güçlendirmiştir. Bilginin denetim altına alınmasını sağlayacak bibliyografya ve kataloglama çalışmaları başlamıştır.
- Bilgi hizmetlerinde çalışanların mesleki bütünleşmesini sağlayan Türk Kütüphaneciler Derneği 19 Kasım 1949’da; Üniversite ve Araştırma Kütüphanecileri Derneği 8 Ağustos 1991’de, Tüm Arşivciler Derneği ise 1998’de kurulmuştur.

Harf Devrimi kütüphanelere, basım ve yayıncılık alanlarına önemli etkilerini sürdürmektedir. Özellikle kütüphanelerde personel, bina, koleksiyon, bütçe ve kullanıcı alanlarında bazı sorunlar devam etmektedir. Ulusal düzeyde planlama ve örgütlenme yapılmaması sorunların çözümünde ortak yolların bulunmasını, temel hedeflerin belirlenmesini ve ulusal kuralların saptanmasını yavaşlatmaktadır.

Güncel Gelişmeler ve Sorunlar

Basılı kaynak olarak kitap yayıncılığı ve basımcılığı alanında kaydedilen gelişmeler, sadece belirtilen alana ilgi duyan kişi ve kuruluşları değil, bilgi kullanıcıları olan herkesi etkilemektedir. Yazar, basımcı, yayıncı, yayın dağıtımçı, yayın satıcı, okuyucu, kütüphaneci, kütüphane kullanıcısı ve bilgi hizmetleri almak isteyenler olarak bütün kişi ve kuruluşlar bilgi kaynaklarının kullanıcılarını oluşturmaktadır. Türkiye Yayıncılar Birliği verilerine göre Uluslararası Standard Kitap Numaralama Sistemine (*International Standard Book Number-ISBN*) kayıtlı toplam yayıncı sayısı 10,450, bu yayıncıların 2004 yılında bastığı kitap sayısı 19,239 olarak belirlenmiştir. 2000'li yıllardan itibaren ISBN sistemine kayıtlı olmak gibi belirli bir niteliğe sahip yayıncı sayısı sürekli artış göstermiş ve kitap sayısı yaklaşık 13,000'den 20,000'e yükselmiştir (Türkiye Yayıncılar Birliği, 2006). Kütüphaneler ve bilgi merkezleri çeşitlenmekle birlikte sayıları da artmaktadır. Genel olarak bu alanların halen çözümlenememiş sorunları aşağıdaki konularda ortaya çıkmaktadır:

- Türkiye'de yayıncılık bir sektör olarak kabul edilmediğinden, diğer sektörlerde uygulanan yardım ve teşvikler yayıncılığa uygulanmamaktadır.
- Yayıncılık ve düşünce özgürlüğü, kitap üretim standartlarına uygunluk, fikri hakların korunması, özellikle ders kitaplarının üretiminde tekelleşmenin önlenmesi, korsan yayın üretiminde ve satışında mücadele alanlarında önemli sorunlar yaşanmaktadır.
- Okuma alışkanlığının yaratılması ve sürdürülmesi konusunda bütün eğitim kurumları ve kütüphaneler önemli derecede sorumluluk taşımalarına rağmen, verilen hizmetlerde elde edilen başarılar yetersiz kalmaktadır. Yayıncılar da kitap ve okumaya yönelik ortak tutkuyu paylaşarak yayın üretmektedirler. Ulusal düzeyde yaygın okuma alışkanlığı kazandırılması yolunda çabalar sürmektedir.
- Kütüphanelerin personel, bütçe, bina, yönetim, standartlara uygunluk, kullanıcı gereksinimleri ve kullanım alanlarındaki sorunlarını çözümlenmek üzere daha birçok çalışmanın yapılması beklenmektedir.
- Basma eserlere yönelik "Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu Arap Harfli Türkçe Eserler (1729-1928)" henüz tamamlanmamıştır. Konu uzmanlarından oluşan titiz bir ekip çalışması yapılarak kütüphane denetimini gerektiren işlemlerin tamamlanmasıyla ilgili eserlere erişim yolu açılacaktır.
- Yazma ve basma eserlere sahip kütüphanelerin kataloglarının hazırlanması, bu eserlere yönelik araştırmaların gerçekleştirilmesini sağlayacaktır.

- Kütüphanecilik ve yayıncılık sorunları birbirlerinden etkilenmektedir. Kütüphaneler ulusal nitelikli güncel yayınlarla zenginleştirilmemiştir. Her düzeyden halkın kendi gereksinimlerine göre ulaşmak istediği yayınlara kütüphanelerde erişememesi geleneksel–basılı ve elektronik yayıncılık ürünlerine ait korsan kopyaların yaygınlık kazanmasına neden olmaktadır.
- Bilginin değerini, biçimlerini (formlarını) tanıttak ve bilgi kaynaklarına erişimi öğretecek bilgi okuryazarlığı eğitim programları ulusal düzeyde uygulanmamaktadır.
- Bilginin kayıt ortamı matbaanın icadıyla kâğıt olurken, günümüzde bu ortam manyetik, optik ve elektronik formlara dönüşmektedir. Her konuda ve alanda yaşanan bilgi artışı ulusal düzeyde önlem alınmasını gerektirmektedir. Bilgi erişim güçlüklerini ortadan kaldıracak “bilgi–bilgi teknolojisi” henüz etkinlik kazanmamıştır. Bu araştırmada söz konusu edilen kitap olsa da her tür ve biçimdeki “bilgi” üretimini özendirerek, erişimi kolaylaştıracak ve toplumun her kesimine yaygınlaştıracak ulusal düzeyde yapılması gereken çalışmalar önem kazanmaktadır.

Sonuç

Tarih boyunca dil ve yazıdan sonra temel iletişim aracı olarak ortaya çıkan ve benimsenen “matbaa” yaşam boyunca insanlığın en önemli güçlerinden biri olmuştur. Matbaa yardımıyla bilginin kaydedilmesi kolaylaşmış, çok sayıda bilgi kaynağı üretilmiş, üretilen bilgi kaynaklarının fiyatları düşmüş, bilgi kaynaklarını kullanan bireylerden oluşan toplumun eğitim düzeyi yükselmiştir. Kitap, kütüphane, basım ve yayıncılık alanlarındaki sorunların çözümü aşağıda belirtilen toplumsal gelişmelerin sonucunda ortaya çıkmaktadır:

- Okuryazar bir toplum;
- Kitap ve diğer bilgi kaynaklarını bilgi iletişimde önemli bir güç olarak kabul eden anlayış;
- Başta kâğıt olmak üzere gerekli malzemelerin üretimi;
- Öğrenmeyle birlikte eğlenme ve dinlenme amaçlı bilgi kullanımı;
- Bilgi kaynaklarını satın alma gücü veya bilgi merkezleri aracılığı ile kullanabilme becerisi;
- Teknolojik gelişmeleri izleme ve hayata geçirme konusunda atılan somut adımlar.

Yukarıda belirtilen toplumsal gelişmelerin bireyler tarafından aktif olarak yaşanması, herkesin bilgiyle bütünleşmesini sağlayacak, çeşitli bilgi

kaynaklarının basılı, görsel-ışitsel ve elektronik olarak üretimi, kullanımı ve iletimi kolaylaşacaktır. Gerek satın alarak, gerekse kütüphane ve diğer bilgi merkezlerinden yararlanarak bilgiye veya bilgi kaynaklarına erişim mümkün olacaktır. Basım ve yayıncılık ürünleri çeşitlenerek yasal çerçeveler doğrultusunda halkla buluşacaktır. Yapılacak çalışmaların düzeyi sorunların kısa veya uzun vadede çözülmesini sağlarken, gelişmelerin hızlı veya yavaş ilerlemesini de etkileyecektir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen devrimler, özellikle Harf Devrimi, toplumun bütün bireylerine bilgi edinme yollarını açarak bilgiyi etkin kullanma olanakları sunmuştur. Harf Devriminin etkileri kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin dünya görüşünün saptanmasında, görüşlerin halkla paylaşılmasında, okuryazarlığı öğretmekle birlikte her düzeyden eğitimin yaygınlaştırılmasında, edinilen bilgi ve becerilerin halka mal edilmesinde ve kültür değişimine ait sonuçların yaşamın her alanına uygulanmasında görülmektedir. Kültür tarihi açısından Harf Devrimi incelendiğinde geleneksel biçimde üretilen yazılı bilgi kaynaklarının birdenbire kesildiği ve yeni kuşakların geçmişle bağlantılarının koparıldığına ilişkin görüşler ve düşünceler uyanmıştır. Tarihi gerçekleri ortaya çıkarmak düşüncesiyle, bu araştırma bir taraftan basım ve yayıncılık alanlarındaki tarihi gelişmeleri incelemiş, diğer yandan Cumhuriyet döneminde Harf Devrimiyle gerçekleştirilen yenilikleri tanımlamıştır. Araştırmamız, bu dönemde örgün ve yaygın eğitimin verilmesiyle okuryazarlığın artırıldığını, basım ve yayıncılık çalışmalarının hız kazanmasıyla Latin harfli eserlerin hızla çoğalarak Anadolu'ya yayıldığını, Arap harfleriyle yazılmış yayınlarla ilgili çalışmaların sürdürüldüğünü, çeşitli kütüphanelerin kuruluşu başlatılarak kütüphane kurumunun sürekli gelişimine katkıda bulunulduğunu belirlemiştir. Araştırma sonuçlarımız Harf Devrimiyle geçmiş ve bugün arasında önemli bir kesintinin varlığının öne sürülemeyeceğini ortaya çıkarmıştır. Böylece geçmişte yapılanlardan ders alınması, geleceğin edinilen tecrübelerle şekillendirilmesinin gereği ve önemi anlaşılmıştır. Gecikmelerin tarih boyunca toplumun geri kalmasına yol açarken, başarılı uygulamaların gelişimi ne kadar hızlandırdığı belirlenmiştir. Teknolojik gelişmeleri izleyerek bilgi kullanımını ve üretimini özendirmenin geleceğe yapılacak en önemli yatırımlar arasında bulunacağına işaret edilmiştir. Yeni kuşakların geçmişine ait kaynakları koruyan, geleneklerine bağlı, üretilen bilgiyi denetim altında tutan, güncel gelişmeleri izleyen ve geleceğe yönelik hedefleri sürekli geliştiren bireyler olarak yetiştirilmesi yolunda çaba gösterildiği saptanmıştır. Çabaların sürekli olması toplumsal gelişmelerin hızını artıracaktır.

Tarihsel araştırmalar kitap, bilgi, kütüphane, bilgi hizmetleri, basım ve yayıncılık alanlarındaki sorunların nelerden kaynaklandığını gösterecek ve çözüm yollarını bulmak için tarih boyunca sarf edilmiş çabalara anlam kazandıracaktır. Geçmiş incelenirken gerçekleştirenleri ilgili zaman diliminde

objektif olarak incelemek, günümüz şartlarını akılda bulundurmak, olayları–durumları etkileyen unsurları saptayabilmek, sürekli karşılaştırmalar yapmak ve değerlendirmelerle sorunların çözümüne yönelik tecrübeler kazanmak mümkündür. Geçmişin anlaşılması, geleceğe yönelik çalışmaların başarısına katkıda bulunacaktır. İnsanın araştırma konularıyla, yöntemleriyle, mekânla, zamanla ve ilgili olabilecek diğer unsurlarla etkileşimi sürdürükçe, insanlığın bilgiyle bütünleşmesi kolaylaşacaktır.

Kaynakça

- Adıvar, A. (1954). Arap harflerine karşı hareketler. *Cumhuriyet* (7 Ağustos), 2.
- Akşin, S., Koçak, C., Özdemir, H., Boratav, K., Hilav, S., Katoğlu, M. ve Ödekan, A. (2002). *Türkiye Tarihi 4. Cilt: Çağdaş Türkiye 1908–1980* (7. bs.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Alpay, M. (1976). *Harf devriminin kütüphanelerde yansıması*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi.
- Barker, S. (Ed.). (1996). *Signs of change: premodern, modern, postmodern*. Albany: State University of New York Press.
- Bayraktar, N. (1984). *Bağdatlı Vehbi Efendi Kütüphanesindeki önemli Arapça yazmaların (Diğer kütüphanelerdeki nüshalar dahil) kataloğu* (İlaveli 2. basım). İstanbul: y.y.
- Baysal, J. (1968). *Müteferrika'dan Birinci Meşrutiyete kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları kitaplar*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Baysal, J. (1991). *Kitap ve kütüphane tarihine giriş* (TKD İstanbul Şubesi Yayınları: 10). İstanbul: TKD İstanbul Şubesi.
- Berkes, N. (2004). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. Ahmet Kuyaş (Yay. Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Bilgi Dünyası*. (2000-). Ankara: Üniversite ve Araştırma Kütüphanecileri Derneği.
- Binark, İ. (1980). Matbaanın Türkiye'ye geç girişinin sebepleri. *Basım ve Basımcılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı: Bildiriler: 1–11 Aralık 1979, Ankara içinde* (ss. 139–173). Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Buğra, J. (1967). *İlk Türk basımevinin kuruluşundan ilk Millet Meclisinin açılmasına kadar Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde basılan kitaplar: 1729-1876*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Burke, P. (2001). *Bilginin toplumsal tarihi: Gutenberg'den Diderot'ya*. (M. Tunçay, Çev.). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı. (Orijinali 2000'de yayınlanmıştır).
- Cunbur, M. (1964). Tanzimat'ın kütüphaneciliğimize etkileri. *Bellekten*, 28 (112), 691–700.

- Çakın, İ. (2004). Müteferrika Matbaası'nın düşündükleri ve Avrupa'da Basımcılığın etkileri: Gelecek için geçmişi anlamak. *Bilgi Dünyası*, 5 (2), 153–167.
- Derman, M.U. (1980). Yazı san'atının eski matbaacılığımıza akisleri. *Basım ve Basımcılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı bildiriler: 10–11 Aralık 1979, Ankara* içinde (ss. 97–118). Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Emsen, Ş. (1960). Osmanlı İmparatorluğu devrinde Türkiye kütüphanelerinin tarihçesi: I-II. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 9 (1–2), 14–35, 119–126.
- Ergin, O. (1937a). *İbni Sina bibliyografyası*. İstanbul: Ahmed İhsan Matbaası.
- Ergin, O. (1937b). *Kitap ve kitapevleri kılavuzu*. İstanbul: Bozkurt Matbaası.
- Ergin, O. (Ed.). (1937c). *Muallim M. Cevdet'in hayatı, eserleri ve kütüphanesi*. İstanbul: İstanbul Belediyesi.
- Ersoy, O. (1959). *Türkiye'ye matbaanın girişi ve ilk basılan eserler*. Ankara: Güven Matbaası.
- Ersoy, O. (1980). İlk Türk basımevinde basılan kitapların fiyatları. *Basım ve Basımcılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı bildiriler: 10–11 Aralık 1979, Ankara* içinde (ss. 69–83). Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Ertuğ, H.R. (1980). Arap harfleriyle ilk basımlar. *Basım ve Basımcılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı bildiriler: 10–11 Aralık 1979, Ankara* içinde (ss. 9–14). Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Erünsal, İ.E. (1991). *Türk kütüphaneleri tarihi II: Kuruluştan Tanzimat'a kadar Osmanlı vakıf kütüphaneleri*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Gündoğdu, F. (1982). *Ebuzziya Tefvik'in Türk basımcılığına getirdiği yenilikler ve Türk kütüphaneciliğine katkıları*. Yayınlanmamış bilim uzmanlığı tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- İstanbul Valiliği. (2003). Beyazıt Devlet Kütüphanesi. 14 Nisan 2006 tarihinde <http://www.istanbul.gov.tr> adresinden erişildi.
- Kağıtçı, M.A. (1980). Basım ve yayıncılığın ana maddesi kağıt, kağıtçılığımız ve sorunları. *Basım ve Basımcılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı: Bildiriler: 10–11 Aralık 1979, Ankara* içinde (ss. 85–96). Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Kaptan, S. (1998). *Bilimsel araştırma ve istatistik teknikleri*. Ankara: Tekışık Ofset.
- Karatay, F.E. (1949). *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Farsça basmalar kataloğu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Karatay, F.E. (1953). *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Arapça yazmalar kataloğu: Tefsirler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi

- Karatay, F.E. (1961a). *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça yazmalar kataloğu*. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi.
- Karatay, F.E. (1961b). *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe yazmalar kataloğu*. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi.
- Karatay, F.E. (1962). *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça yazmalar kataloğu*. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi.
- Karatay, F.E. (1966). *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça yazmalar kataloğu*. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi.
- Kuran, E. (1980). Basımcılığın Osmanlı toplumuna tesirleri. *Basım ve Basımcılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı: Bildiriler: 10–11 Aralık 1979, Ankara içinde* (ss. 15–21). Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Milli Kütüphane Başkanlığı. (1956). *Milli Kütüphanede mevcut Arap harfli Türkçe kitapların muvakkat kataloğu*. 1.c. Ankara: Milli Kütüphane Cilt ve Basımevi.
- Milli Kütüphane Başkanlığı. (1963). *Milli Kütüphane eski harfli Türkçe süreli yayınlar toplu kataloğu*. Muvakkat basım. Ankara: Milli Kütüphane Cilt ve Basım Atölyesi.
- Milli Kütüphane Başkanlığı. (1964). *Milli Kütüphanede mevcut Arap harfli Türkçe kitapların muvakkat kataloğu* (Genişletilmiş 2. basım). Ankara: Milli Kütüphane Cilt ve Basımevi.
- Milli Kütüphane Başkanlığı. (1990a). *Türkiye basmaları toplu kataloğu; Arap harfli Türkçe eserler (1729–1928) I. cilt 1. bölüm (A-Âli el Karî)*. M. Cunbur ve D. Kaya (Yay. Haz.). Ankara: Milli Kütüphane Basımevi.
- Milli Kütüphane Başkanlığı. (1990b). *Türkiye basmaları toplu kataloğu; Arap harfli Türkçe eserler (1729–1928) I. cilt 2. bölüm (Âli Kâzım Aznavur)*. M. Cunbur ve D. Kaya (Yay. Haz.). Ankara: Milli Kütüphane Basımevi.
- Milli Kütüphane Başkanlığı. (1992). *Türkiye basmaları toplu kataloğu; Arap harfli Türkçe eserler (1729–1928) II. cilt (B-Ç)*. M. Cunbur ve D. Kaya (Yay. Haz.). Ankara: Milli Kütüphane Basımevi.
- Milli Kütüphane Başkanlığı. (1994). *Türkiye basmaları toplu kataloğu; Arap harfli Türkçe eserler (1729–1928) III. Cilt (D-E)*. M. Cunbur ve D. Kaya (Yay. Haz.). Ankara: Milli Kütüphane Basımevi.
- Milli Kütüphane Başkanlığı. (1995). *Türkiye basmaları toplu kataloğu; Arap harfli Türkçe eserler (1729–1928) IV. Cilt (F-G)*. M. Cunbur ve D. Kaya (Yay. Haz.). Ankara: Milli Kütüphane Basımevi.
- Milli Kütüphane Başkanlığı. (1998). *Türkiye basmaları toplu kataloğu; Arap harfli Türkçe eserler (1729–1928) V. cilt (H)*. M. Cunbur ve D. Kaya (Yay. Haz.). Ankara: Milli Kütüphane Basımevi.

- Milli Kütüphane Başkanlığı. (2004). *Türkiye basmaları toplu kataloğu Arap harfli Türkçe eserler (1729-1928) VI. (I-İ-J)*. M. Cunbur, D. Kaya ve N. Ünver (Yay. Haz.). Ankara: Milli Kütüphane Basımevi.
- Mizancı Murad Bey. (1958). *25 yıllık neşriyatın toplu kataloğu*. (Mikrofilm). Ankara: Milli Kütüphane.
- Nuhoğlu, H.Y. (1980). Müteferrika matbaasının kurulması için verilen fetva üzerine. *Basım ve Basımcılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı bildiriler: 10-11 Aralık 1979 Ankara içinde* (ss. 119-126). Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Sefercioğlu, N. (1981). Atatürk, inkılâpları ve kütüphaneciliğimiz. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 30 (2), 49-56.
- Soysal, Ö. (1973). *Cumhuriyet öncesi dönem Türk kütüphaneciliği. Sosyo-ekonomik yapı üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış doçentlik tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Soysal, Ö. (1998). *Türk Kütüphaneciliği: Geleneksel yapı'dan yeniden yapılanış'a*. 1.c. Ankara: Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü.
- Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*. (1952-1986). Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Türk Kütüphaneciliği*. (1987-). Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti. (1939). *Türkiye bibliyografyası: 1928-38*. İstanbul: Maarif Basımevi.
- Türkiye Yayıncılar Birliği. (2006). Türkiye yayın profili (ISBN Dairesi verilerine göre). 6 Ocak 2006 tarihinde <http://www.turkyaybir.org.tr/yayinprofil.html> adresinden erişildi.
- Unat, F.R.(1964). *Türkiye eğitim sisteminin gelişmesine tarihi bir bakış*. Ankara: y.y.
- Ünver, A.S. (1980). İbrahim Müteferrika'nın bilimsel yönü ile yayınlarındaki özellikler. *Basım ve Basımcılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı: Bildiriler: 10-11 Aralık 1979, Ankara içinde* (ss. 1-7). Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Watson, W.J. (1968). İbrahim Müteferrika and Turkish incunabula. *Journal of American Oriental Society*, 88 (3), 435-441.
- Yurdadoğ, B.U. (1965). *Muhteva analizi açısından Anglo-Amerikan kitaplarında Türk devrimleri*. Yayınlanmamış doçentlik tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Yurdadoğ, B.U. (1997). Enformasyon devrimi'nin getirdikleri, götüremedikleri. B. Yılmaz (Yay. Haz.). *Kütüphanecilik Bölümü 25. yıla armağan içinde* (ss. 71-85). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü.